

کاروانسرای که عبادتگاه شد

موضوع: مسجد کاظمیه
موقعیت: خیابان ری، محله باغ بستک

یکی از بناهای تاریخی و قدیمی محله اودلاجان مسجد کاظمیه است. بنای اولیه این مسجد یک کاروانسرا بوده که سید میرزا کاظم مستوفی تفرشی بعد از تخریب، بانی ساخت آن شد. میرزا سید کاظم مستوفی تفرشی پسر سید میرزا هدایت‌الله تفرشی در اوایل پادشاهی محمدشاه قاجار وارد عرصه خدمات دولتی شد. سال ۱۲۴۸ شمسی، وقتی ناصرالدین شاه دستور توسعه دارالخلافه را داد، خیابان دروازه دولاب که زمین مسجد در آن واقع شده بود، از خیابان‌های جدید محسوب می‌شد. با تغییر حصار شهر و توسعه تهران، انتخاب این زمین که نیش خیابان جدید و اصلی بود برای ساخت مسجد اهمیت زیادی داشت. نام این مسجد برگرفته از نام میرزا کاظم به کاظمیه شهرت پیدا کرد.

به گفته علیرضا زمانی، تهران پژوه، این مسجد

بر اساس وقفنامه سال ۱۲۶۰ خورشیدی ساخته و وقف شد. این بنا دارای ۱۶۰۸ مترمربع به سبک معماری قدیمی بدون گنبد و گلدسته است. صحن این مسجد تاریخی دوزنقه شکل و از دو قسمت مستطیل و مثلث تشکیل شده و نمای صحن آجر کاری، اجرای طاق نما و نقوش معقلی تزئین شده از ویژگی‌های این مسجد است. زمانی در بخش دیگر صحبت‌هایش از نورگیر زیبایی این مسجد قدیمی یاد می‌کند و می‌گوید: «سقف شبستان این مسجد با طاق و آجرچینی ضربی تزئین شده و با اجرای این سبک معماری نورگیری مسجد با دو پنجره در طرف راست محراب تأمین می‌شود که باعث شکل‌گیری فضایی زیبا برای ادای فرایض دینی شده است.»

به گفته این تهران پژوه، آزاره این شبستان سنگی است و در تزئین محراب نیز از کاشی کاری استفاده شده. کاشی‌های خشتی، اجرای کتیبه با خط و نقوش اسلیمی و ترنج از زیباترین تزئین‌های محراب این مسجد است. همچنین محمدعلی خان سدبدالسلطنه از نویسندگان و رجال قاجاری در یکی از سفرنامه‌هایش به وجود کتیبه‌ای که در آن شعری در مدح ناصرالدین شاه حک شده بود، اشاره کرده است. البته امروز هیچ اثری از این کتیبه نیست.

علیرضا زمانی درباره آبنبار فراموش شده این مسجد می‌گوید: «گوشه شمال غرب صحن مدرسه‌ای که بعدها در دل این مسجد ساخته شد آبنباری وجود داشت که روزگاری آب مصرفی محله را تأمین می‌کرد و امروز هیچ اثری از آن نیست.»

موضوع: مسجد، تکیه و مدرسه دانگی

موقعیت: اودلاجان، کوچه سه‌راه دانگی

مسجد ۲۰۰ ساله تک‌مناره‌ای

مدرسه دانگی تا سال ۱۳۴۰ شمسی شامل ۶ حجره بود و طلاب حوزه علمیه در آن به فراگیری دروس دینی مشغول بودند. قبل از انقلاب اسلامی حجره‌ها بازسازی شد و سال‌های بعد از پیروزی انقلاب نیز تعمیراتی در این مدرسه صورت گرفت و با احداث آشپزخانه و سالن مخصوص بانوان، مراسم عزاداری ماه‌های محرم و صفر در این محل برگزار می‌شد. در حال حاضر هیچ‌گونه فعالیت آموزشی در این مدرسه انجام نمی‌گیرد و فقط از شبستان قدیمی آن برای برگزاری نماز جماعت استفاده می‌شود. مدرسه دانگی در زمان قاجار به ساخته شد. نصرالله حدادی، تهران پژوه، درباره مسجد و مدرسه دانگی می‌گوید: «از عهد صفوی به بعد معمولاً هر جایی مسجد ساخته می‌شد مدرسه علوم دینی هم در نزدیکی آن ساخته می‌شد. مدرسه دانگی از مدارس با اعتبار زمان ناصری بود که از مؤسس اولیه آن اطلاعی در دست نیست ولی در برخی از مکتوبات، مؤسس این مدرسه سیدجعفر لاریجانی ذکر شده و در جای دیگری سیدحسین لاریجانی گفته شده است.»

از بزرگانی که در این مدرسه تحصیل کردند میرزا حسن کرمانشاهی بود که بعد از استادش ابوالحسن جلوه، کرسی تدریس حکمت را داشت. شیخ داوود لاریجانی و شیخ آقازرگ طهرانی نیز در همین حجره‌ها مراتب علمی را طی کردند.

رحیم طوبایی، از اهالی قدیمی محله اودلاجان می‌گوید: «کوچه سه‌راه دانگی از روبه‌روی مسجد پامنار شروع و به خیابان پامنار ختم می‌شود. مسجد دانگی که در سال ۱۲۳۵ هجری قمری ساخته شده تک‌مناره‌ای است و سال ۱۳۳۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی کشور به ثبت رسیده است. مسجد و مدرسه دانگی که طرح هندسی مشخصی ندارد، دارای یک صحن میانی است که در شمال آن شبستانی ستون‌دار قرار گرفته.»

طوبایی درباره سرنویس تکیه دانگی هم می‌گوید: «یک تکیه قدیمی هم که به تکیه دانگی معروف بود، در نزدیکی مدرسه میرزا صالح یا مدرسه دانگی قرار داشت که بعد از عریض شدن خیابان پامنار، در زمان پهلوی اول تخریب شد و اکنون وجود خارجی ندارد.»

میراث ۴۰۰ ساله آقای حکیم

مسجد حکیم‌باشی بخشی از شهرت‌ش را مدیون هشتی ورودی و ۳ ایوانی است که در دوره صفوی ساخته شده است. داریوش شهبازی، تهران پژوه درباره تاریخچه این مسجد می‌گوید: «مسجد را میرزا احمد حکیم‌باشی اصفهانی از دانشمندان دوره قاجار و در زمان حکومت فتحعلی‌شاه ساخته اما بعدها آقا محمود کرمانشاهی نماز جماعت را در آن اقامه می‌کند و مسجد بین مردم تهران به مسجد آقا محمود مشهور می‌شود. مسجد آقامحمود مثل بیشتر مساجدی که در دوره قاجار ساخته شد، مدرسه علمیه هم داشته و یک آبنبار هم برای تأمین آب شرب مردم در این مسجد بنا کرده بودند. در نقشه برزین که به سال ۱۲۲۰ شمسی و اواخر دوره محمدشاه تعلق دارد نام مسجد حکیم‌باشی به اشتباه مسجد حاکم ثبت شده اما در نقشه

کرشیش و نجم‌الدوله نام مسجد حکیم به چشم می‌خورد که منظور همان حکیم‌باشی است.» شهبازی معتقد است مسجد حکیم‌باشی یا همان آقامحمود یکی از مهم‌ترین بناهای تهران عصر صفوی به شمار می‌رود. او در این باره می‌گوید: «مهم‌ترین ویژگی معماری بنای مسجد، استفاده از آجر و سقف گنبدی و تزئینات کاشی کاری است و البته مازنده‌ای که بین گنبد‌های سقف به کار رفته و ستون‌های چوبی و مقرنس کاری آن منحصر به فرد است. همین ویژگی‌ها باعث شد مسجد حکیم‌باشی در سال ۱۳۶۳ در فهرست آثار ملی به ثبت برسد.»

نوسازی مسجد توسط آیت‌الله کاشانی

در دوره ناصری چند مسجد با معماری خاص و منحصر به فرد در محله اودلاجان ساخته شد و مسجد آغابهرام در خیابان پامنار در زمره این مساجد قرار دارد.

در منابع مکتوب تاریخی از آغابهرام قراپاچی به‌عنوان بانی اصلی ساخت این مسجد نام برده شده است. آغابهرام از خواجهرسرایان دوره فتحعلی‌شاه قاجار بود. او ابتدا از خواجهرهای دست‌نگاه آغاباچی خانم، دختر حاکم قراپاچی بود که بعد از دواج آغاباچی با فتحعلی‌شاه از قراپاچی به تهران آمد و به یکی از رجال با نفوذ و مورد اعتماد دربار تبدیل شد. آغابهرام ثروت قابل‌اعتنایی داشت و بخشی از آن را وقف ساخت مسجد، آبنبار و مدرسه کرد.

بنای جدید مسجد آغابهرام فاقد مناره و گنبد است و به کوشش آیت‌الله کاشانی، مجتهد و مبارز دوره پهلوی ساخته شده است. زمانی در این باره می‌گوید: «آنطور که حجت بلاغی، مورخ و پژوهشگر دوره قاجار، مدعی شده بنای جدید مسجد در سال ۱۲۳۵ شمسی و به اهتمام آیت‌الله کاشانی که امام جماعت مسجد بوده ساخته شد. از سال ساخت بنای قدیمی اطلاع دقیقی در دست نیست اما برخی منابع از سال ۱۲۲۷ شمسی به‌عنوان زمان ساخت بنای قدیمی نام برده‌اند اما در آثار دارالخلافه طهران به سال ۱۲۳۱ شمسی، فقط نام تکیه و حمام آغابهرام در محله اودلاجان ثبت شده و نامی از مسجدی با این عنوان برده نشده است. مسجد فاقد هر گونه کتیبه یا سنگ‌نوشته‌ای است که تاریخ ساخت بنای قدیمی را نشان بدهد اما سند وقف بنا به سال ۱۲۴۰ شمسی تنظیم شده است.»

